

دستورالعمل اجرایی مدیریت بحران در کتابخانه‌های واحدهای تابعه سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی

مقدمه:

بلایا و حوادث طبیعی و غیر طبیعی وقایع انکارناپذیری هستند که ناگهانی به وقوع می‌پیوندند. با توجه به ماهیت غیرمترقبه بودن اغلب حوادث طبیعی و لزوم اتخاذ سریع و صحیح تصمیم‌ها و اجرای عملیات، دانشی را تحت عنوان مدیریت بحران به وجود آورده است. خطرات تهدیدکننده و نگرانی‌های کتابخانه‌ها، با توجه به موقعیت جغرافیایی، زمین و نوع آب و هوای موجود در منطقه، از تنوع گسترده‌ای برخوردار است. به عنوان مثال، در حوزه‌های مرطوب و کم ارتفاع، گردباد و طوفان‌های گرمسیری، از نگرانی‌های فصلی منطقه هستند. در حالی که در برخی مناطق دیگر، ممکن است ساکنین نگران سیلاب و خسارت‌های ناشی از آب، گردبادهای شدید، رعد و برق، زمین‌لرزه و طوفان‌های همراه با گرد و غبار باشند. لذا، مدیریت کتابخانه‌ها باید برای رویارویی با این پدیده‌ها، کاهش خسارات و اطلاع از موقعیت و شرایط جغرافیایی و اقلیم منطقه خود، از استانداردها و رهنمودهای محلی، ملی و بین‌المللی پیروی کرده و وقوع هر نوع حادثه‌ای را پیش‌بینی کنند. همچنین با آگاهی‌رسانی و آموزش کارکنان، مراجعان و ساماندهی و سازماندهی امکانات و تجهیزات، خود را برای هر خطری مهیا سازند.

برنامه‌ریزی:

طراحی برنامه‌ای برای جلوگیری از وقوع یا حفاظت پیش‌گیرانه در برابر سوانح نقش چشم‌گیری ایفا می‌کند که در دو مرحله متفاوت اما مرتبط در کاهش میزان خسارات به کتابخانه‌ها بی‌تأثیر نیست. این دو مرحله عبارتند از:

۱. ارتباط با واحدهای آتش نشانی نزدیک به کتابخانه و استفاده از توصیه‌ها و پیشنهادهای مشورتی آنها در زمینه ایمنی کتابخانه

۲. مرحله قبل از وقوع و ایجاد شرایطی برای پیش‌گیری از بروز سانحه

۳. مرحله پس از وقوع و جبران خسارات و مرمت آثار

برنامه‌ریزی برای آمادگی در مقابل سوانح، از عناصر ضروری حفاظت پیش‌گیرانه می‌باشد. بهترین اقدام در برابر سوانح تلاش‌هایی است که باید به عمل آورد تا بروز سوانح و بلایای مشابه به حداقل برسد. برنامه‌ریزی برای جلوگیری از سوانح جنبه بسیار مهمی از مدیریت خوب و صحیح است. هرگونه برنامه‌ریزی برای جلوگیری از سوانح باید شامل موارد زیر باشد:

- ساختمان کتابخانه به صورت مناسب ساخته شود و با موقعیت اقلیمی خود مطابقت داشته باشد و بر اساس استانداردهای نظام مهندسی ساختمان ایجاد شود.

- به طور مرتب و مداوم حفاظت و نگهداری شده و نسبت به کنترل دوره ای کارکرد صحیح آنها اقدام شود؛

- کارمندان کتابخانه برای پیشگیری از سوانح و مقابله با حوادث به خوبی آموزش ببینند؛

۱. مرحله قبل از وقوع و ایجاد شرایطی برای پیش‌گیری از بروز سانحه

در برنامه مقابله با سوانح، بخش پیش‌گیری شامل فعالیت‌های زیر می‌باشد:

۱. نصب تجهیزات مناسب و دستگاه‌های هشدار دهنده و اطفاء حریق؛

۲. شناسایی کتاب‌ها، منابع نادر و منابع الکترونیکی منحصر به فرد و تهیه نسخه الکترونیکی مجزا و پشتیبان از آنها؛

۳. رفع مشکلات احتمالی ساختمان کتابخانه؛

۴. بیمه کردن کتابخانه؛
۵. تربیت کارکنان برای مدیریت بحران و تهیه سیاهه‌ای از کارکنان کلیدی در این ارتباط؛
۶. آماده‌سازی تجهیزاتی که هنگام بروز سانحه مورد نیاز خواهند بود؛
۷. ابداع روش‌هایی برای اخطار و اعلام وقوع سوانح به اعضای کتابخانه؛
۸. برقراری تماس با کارکنان حفاظتی و تسهیلاتی در منطقه (مانند آتش‌نشانی و...).

برای مقابله و مواجهه با هر یک از حوادث و بلایای طبیعی، توصیه‌ها و راهبردهایی برای پیش‌گیری ارائه شده است که در زیر به مهمترین آنها اشاره می‌شود:

- سیل:

- رعایت اصول ساختمان‌سازی و لحاظ نمودن قوانین و آیین‌نامه‌های ایمنی سیل ضروری است؛
- پرهیز از قرار دادن مخازن کتاب در طبقات زیرین کتابخانه و قرار دادن آن‌ها در جایی که از گزند سیل در امان باشند؛
- پرهیز از ساختن کتابخانه در حریم رودخانه؛
- قرار دادن اسناد و منابع منحصر به فرد در جعبه‌های ضدآب و مطمئن؛
- آماده‌سازی وسایل مورد نیاز جهت کاهش خسارات مانند وسایل روشنایی (موتور برق و...)، پمپ تخلیه آب و غیره از قبل آماده نمایید؛
- ایجاد سد بتنی، خاکریز و سیل‌بند برای جلوگیری از ورود سیلاب به داخل کتابخانه؛
- تعبیه دریچه‌های کنترل برای جلوگیری از برگشت آب سیل و فاضلاب از طریق مجاری فاضلاب به داخل کتابخانه؛

- زلزله:

- ساختمان کتابخانه (به ویژه مناطق زلزله‌خیز) باید در برابر زلزله مقاوم و مطابق استانداردهای نظام مهندسی ساخته شود؛
- مقاوم‌سازی ساختمان‌های قدیمی و ساختمان‌هایی که در مقابل زلزله از مقاومت کافی برخوردار نیستند را جدی بگیرید؛
- اشیاء و وسایلی که ممکن است بر اثر پرتاب یا سقوط باعث ایجاد صدمه شوند را در جایگاه خود تثبیت نمایید؛
- کمیته یا کارگروهی از نیروهای زبده و آموزش دیده برای مقابله با زلزله تشکیل دهید؛
- از سیستم‌های زلزله‌سنج (زلزله‌نگار) و توجه به اخبار موثق پیش از وقوع زلزله استفاده نمایید؛
- آتش‌سوزی ناشی از انفجار لوله‌های گاز، مواد اشتعال‌زا، افتادن دکل‌های برق و... سیل ناشی از شکستن سد و یا شاه‌لوله‌های شهری و غیره، باعث بروز آتش‌سوزی و سیل و سایر بحران‌ها می‌شود، بنابراین شیوه مقابله با آن‌ها را بیاموزید و به کارکنان و مراجعه‌کنندگان نیز آموزش دهید؛

- آتش‌سوزی:

- ساختمان کتابخانه را به سیستم‌های هشداردهنده (دودباب، حرارت یاب) و اطفاء حریق مجهز کنید و با آزمایش دوره‌ای آن‌ها، از کارکردشان اطمینان حاصل کنید؛
- عملیات اطفاء حریق را به همکاران و مراجعانی که حضور فعالی در کتابخانه دارند، آموزش دهید؛
- از ساختمان کتابخانه، انبارها، تالارها، دستگاه‌ها، لوازم برقی، سیم‌کشی‌ها، سیستم‌های اعلام خطر به طور مرتب و مستمر بازرسی کنید و اشیاء اشتعال‌زا و سوختنی اضافی را از انبارها به نقاطی امن منتقل نمایید؛
- اگر برای سقف کتابخانه از مواد صداگیر (اکوستیک) استفاده می‌شود حتما جنس آن ضد آتش باشد؛
- به منظور جلوگیری از تخریب ساختمان در موقع آتش‌سوزی، از مصالح ساختمانی استاندارد استفاده شود؛
- کلید درهایی که در مواقع معمول بسته هستند را در جای مناسب بگذارید تا در صورت نیاز استفاده شود؛
- راه‌های خروج اضطراری را مسدود نکنید؛

- خسارات آب ناشی از خرابی تأسیسات ساختمان:

- از ساختمان کتابخانه (به ویژه سقف، دیوارها و پنجره‌ها)، لوله‌های آب، موتورخانه، سیستم تهویه و... توسط کارشناسان ایمنی به طور مرتب و دوره‌ای، بازدید نمایید؛
- در هنگام بارندگی از باز بودن مسیر لوله‌ها و آبراهه‌ها و بسته بودن پنجره‌ها و سایر منافذ، اطمینان حاصل نمایید؛

- طوفان و گردباد:

- استفاده از بادشکن‌های محکم بهترین محافظ برای پنجره‌هاست. پنجره‌های ساختمان را در برابر طوفان مقاوم طراحی نمایید؛
- پنجره‌ها را با استفاده از تخته‌های چندلایه ۱۵-۲۰ سانتی‌متری و شیشه‌های بزرگ را با نوار چسب و یا تخته، در مقابل طوفان محافظت کنید؛
- شاخ و برگ‌های پوسیده و خشک درختان را قطع کنید زیرا در طول یک طوفان ممکن است سقوط کنند و باعث ایجاد خسارت جانی و مالی شوند؛
- در زمان طوفان در کنار رودخانه‌های بزرگ و ساحل دریاها احتمال آب‌گرفتگی معابر و راه افتادن سیل وجود دارد، آمادگی لازم را جهت مواجهه با سیل داشته باشید؛
- در زیرزمین روی سطح بتنی پی ساختمان یا طبقه اول کتابخانه «محل امن» بسازید، زیرا این مکان می‌تواند محیط امن‌تری برای حفظ جان اشخاص و منابع با ارزش باشد؛
- دیوارها، سقف، کف و درهای ساختمان باید به اندازه کافی در برابر فشار باد و آوار مقاومت داشته باشند؛
- قبل از شروع طوفان مراجعان را مطلع نمایید تا کتابخانه را با آرامش ترک نمایند؛
- درها و پنجره‌ها را محکم ببندید، جریان برق، آب و گاز را قطع کنید و لوازم برقی را از برق بکشید؛

- صاعقه:

- صاعقه اغلب با باران‌های سنگین همراه است و خطر آتش‌سوزی، سیل و تخریب قسمتی از ساختمان به علت برخورد صاعقه وجود دارد؛
- نسبت به نصب صاعقه‌گیر در ساختمان‌های بلند اقدام نمایید؛
- مخازن منابع، فضاهای خاص و پرجمعیت کتابخانه باید از مجاورت برق‌گیرهای طبیعی مانند درختان بلند، تپه‌ها، تیرهای برق، سیم برق هوایی، لوله‌های فلزی و لوله‌های آب دور نگه داشته شوند؛
- کارکنان و مراجعان از در و پنجره، بخاری دیواری، شوفاژ و دیگر هادی‌های الکتریسیته فاصله بگیرند؛
- سایبان‌ها و پرده‌ها را بکشید و برای کسب خبر از مقامات محلی از رادیو باتری‌دار استفاده کنید؛
- دوشاخه تمام وسایل برقی مخصوصاً رایانه‌ها را از برق بکشید و هواکش‌ها را خاموش کنید.

۲. مرحله پس از وقوع و جبران خسارات و مرمت آثار

پس از وقوع بلايای طبیعی و حوادث، توصیه‌ها و راهبردهایی برای کاهش خسارت ارائه شده است که در زیر به مهمترین آنها اشاره می‌شود:

- سیل:

- زمانی که تشخیص دادید سیلاب در حال شکل‌گیری است، برای حفظ جان مراجعان و کارکنان با آرامش و خیلی سریع آنان را به جاهای امن هدایت نمایید؛
- در صورت ترک کتابخانه، اشیای گران‌قیمت، اسناد و منابع منحصر به فرد را به محل‌های بالاتری در کتابخانه منتقل نمایید و در آنرا قفل نمایید؛

- جریان آب، برق و گاز را برای جلوگیری از آب‌گرفتگی، برق‌گرفتگی و انفجار قطع نمایید؛
- به گزارش‌ها و اخبار محلی و توصیه‌های گروه‌های امدادگران که از طریق رسانه‌ها پخش می‌شود، توجه کنید؛
- پس از فروکش کردن سیل از نگهبانان بخواهید که راه‌های نفوذ به کتابخانه را شناسایی و آن‌ها را مسدود نموده و از ورود افراد غیرمسئول به کتابخانه جلوگیری نمایند؛
- با کمک کارشناسان و نیروهای امدادگران، گزارشی از میزان خسارات تهیه نمایید و پس از شناسایی و تفکیک منابع آسیب‌دیده، آن‌ها را بسته‌بندی نموده به مکان امنی منتقل نمایید؛
- سریعاً نسبت به پاک‌سازی محیط، جمع‌آوری زباله‌ها، آفت‌زدایی، عادی‌سازی وضعیت و بازگشایی کتابخانه شود
- با توجه به نوع منابع نسبت به خشک کردن آنها به روش معمولی (حوله‌های کاغذی، ورقه‌های پلی‌تن، دستگاه‌های خشک‌کننده، پنکه‌ها) یا پیشرفته (دستگاه انجماد و خلاء)، عادی‌سازی وضعیت و بازگشایی کتابخانه اقدام نمایید؛

- زلزله:

- برآورد خسارات، تهیه گزارش و مستندسازی وقایع توسط کارشناسان و تأمین امنیت منابع هنگام وقوع حادثه توسط نیروهای امنیتی، ضروری است؛
- جمع‌آوری آوار، زباله‌ها، منابع آسیب‌دیده و اقدامات لازم برای احیای منابع، بازسازی و عادی‌سازی وضعیت، جهت بازگشایی کتابخانه و تداوم ارائه خدمات به مراجعان پس از بحران زلزله را در اولویت کاری کتابخانه قرار دهید؛

- آتش‌سوزی:

- پس از مهار آتش با کارشناسان بیمه تماس بگیرید و نسبت به تهیه گزارش خسارات و جمع‌آوری وسایل و منابع آسیب‌دیده اقدام کرده و تلاش نمایید اوضاع را به حالت اول برگردانید؛
- برای رفع بوهای بد ایجاد شده، نیاز به خشک کردن هوا، استفاده از اسپری‌ها، حلال‌ها و یا گذر زمان است؛
- سیستم‌های اعلام حریق را قبل از بازگشایی کتابخانه به طور کامل احیا کرده و مورد آزمایش قرار دهید؛

- خسارات آب ناشی از خرابی تأسیسات ساختمان:

- با استفاده از دستگاه رطوبت‌یاب مجاری نفوذ آب را شناسایی کرده و نسبت به مسدود کردن آن‌ها اقدام نمایید؛
- منابعی که در اثر نفوذ آب آسیب دیده‌اند را جدا نموده تا از گسترش قارچ و کپک به سایر منابع جلوگیری شود و سپس محیط آلوده را آفت‌زدایی نمایید؛

- طوفان و گردباد:

- خسارات وارده ارزیابی شده و روش مناسب برای پاک‌سازی محیط و ایمن‌سازی آن پس از طوفان بکار گرفته شود؛
- قسمت‌های آسیب‌دیده ساختمان شناسایی شده و برای حفظ جان کاربران و کتابداران نسبت به ایمن‌سازی آن اقدام شود؛

دستورالعمل مدیریت بحران در کتابخانه‌ها در تدوین برنامه‌های حفاظت پیشگیرانه و همچنین برنامه ریزی صحیح برای کنترل بحران است. اتخاذ تدابیر مناسب می‌تواند احتمال وقوع مخاطرات را به حداقل برساند و یا در صورت وقوع آنها، میزان خسارت‌های وارده را در حد بسیار ناچیزی نگه دارد. این‌گونه تدابیر، موجب افزایش قابلیت واکنش سریع و مؤثر می‌شود و به این ترتیب کتابخانه‌ها قادر خواهند بود برای ترمیم خسارت‌ها از فرایندهای از پیش تعیین شده استفاده کنند.